УДК 82/821

Койлубаев К., Сайпидинова Н.
К. Тыныстанов ат. ЫМУ

АРСТАНБЕКТИН ТҮШҮ, БҮКТӨМӨ КОМУЗ ЖАНА АЙМАМБЕТ

Макалада тщш кёрщщ маселеси туурасында сёз козголот. Анын бир эле манастаануу илимине тиешелщщ эместиги айтылат. Ага мисал катары акындар поэзиясы алынып, Арстанбек акындын тщшщ аркылуу далилденет. Ошондой эле залкар тёкмёнщн бщгщнкщ кщндё колдонулбай калган, кёпчщлщккё белгисиз болгон «бщктёмё» же «турнабайдай суурулма» комузу жёнщндё маалымат берилет.

Адабият таануу илими коомдук илим болуу менен бирге, анын өсүп-өнүгүшү менен катарлаш эчендеген кылымдардан бери көптөгөн өзгөрүүлөргө, толуктоолорго, жоготууларга тушугуп келет. Ошол эле учурда өтө чоң мезгилдик аралыктан бери, тактап айтканда, XXI кылымда жашап жатканыбызга карабастан, алгачкы уруулук түзүлүш учурунан бери көркөм сөз өнөрүбүздө колдонулуп келе жаткан адабий салттар дагы жок эмес. Ага түш көрүү адабий салтын мисал катары келтирүүгө болот.

Түш көрүү – бул бизге белгисиз, бирок абдан көөнө эзелки доорлордон бери шексиз колдонулуп келе жаткан, адамдын эркинен тышкары, ага баш ийбеген сезимде ишке аша турган психологиялык кубулуш. Бул багыттагы маалыматтар менен таанышканыбызда, ал дүйнө элдеринде жыш колдонулуп, ага кайдыгер карабагандыгын көрөбүз. Байыркы мезгилдин окумуштуулары Платон, Гераклит, Демокрит, Аристотель, аль-Фараби жана башкалар түшкө эчак эле өз аныктамаларын беришиптир. Ал тургай, аалым Декарт физика-математика багытындагы усулдук жаңылыктарды түшүндө ойлоп тапкан. Менделеевди алсак, мезгилдик системасынын таблицасын түшүндө түзүп атат. Дарыгерлердин атасы Гиппократ сыркоологондордун көргөн түшү аркылуу дарт белгисин (диагноз) аныктаса, Данте “Ажайып комедия” чыгармасын, каармандарынан бери түшүндө көргөн. Мындай мисалдар дүйнө элдеринде көп кездешет. Ал эми ошол элдердин байыркыларынын бири болгон бизде, кыргыздарда, түш маселеси күнүмдүк майда-бараттан тартып, олуттуу нерселерге чейин колдонулуп келе жатат. Анын башаты теңирчиликте жатат. Анимизм, фетишизм, тотемизм, шаманизм өңдүү түшүнүктөрдү ичине камтыйт. Дегеле, дщйнёлщк диндерде: буддизм, христианчылык, мусулманчылыкта деле бул маселе кайдыгер каралбайт.

Ошентип, элибизде түшкө ушунчалык маани берилгендиктин натыйжасында, атайын түш жоруучулар кесиби пайда болгон. Аларды акындар, чечендер, өнөрпоздор жана башкалар сыяктуу эл кадырлап, “түш айткандан эмес, жоругандан бузулат” деп сыйлап турушкан. Тщштщ жоруу аркылуу башкага буруп кетсе да боло тургандыгын далилдеген санжыргалуу баяндар кёп кезигет. Түшкө эмне кирсе, кандай болору эчактан түркүмдөргө бөлүнүп (классификацияланып), такталып бүтүп калгандай. Ошентип, мурда эле чыгарылып жакшы делген бүтүмдөргө ылайык келгендерин “Түшү оңолгондун иши оңолот”, “Түшүң түш болбой эле, туш келсин” деп сүйүнүшкөн. Негизинен, түштүн бардыгын эле жакшылыкка жорушкан. Бирок мурунку тыянак-тажрыйбаларга жараша жакшыга жорууга мүмкүн болбогон учурлары да бар. Андай учурларда “Түшкө эмнелер гана кирбейт, ит эмнелерге гана үрбөйт”, “Түшүң түлкүнүн .., өзүң иттин ...” деп, ал түшүн сууга айттырышып, тез унуткарууга далалаттанышкан. Тиштин сынышы же түшүшү жаман белги болуптур. Бул туурасындагы көп баяндын бирине токтолуп кетсек түшүнүктүү болор деп ойлойбуз.

“Качандыр бир заманда кайсы бир кан түшүндө бүт тиши түшүп, бир эле тиши калгандыгын көрөт. Түш жоруучуларды чакырып бул түшүн айтат. Биринчи түш жоруучу: “Оо, каным бул жаман түш, бүт жакындарыңыздан айрылып, жалгыз калат экенсиз”, - дегенде, анын башын ёз колуна карматат да, кийинки тщш жоруучуну чакыртат. Ал ушул эле тщштщ “Улуу урматтуум, бардык жакындарыъызга караганда Сиздин ёмщрщъщз узак болот экен”, - деп жоруп, тирщщ калыптыр. Бул тщштё берилген аяндын жыйынтыгы бирёё эле. Бирок ошол бир эле чындыкты бурмалабастан кантип эки,

же андан ашык тщрдё чечмелелёёгё болорун далилдеген мындай сёзгё чебер тщш жоруучулардын болгондугу тщшкё болгон аздек мамиленин дагы бир далили экендигин айткыбыз келет.

Тщштёр кёптёгён тщркщмдёргё бёлщнёт, жыйынтыктар чыгарылганы менен, ал эъ негизги эки чоъ бёлщмдён турарын боолголой алабыз. Мында дагы эки нерсенин, кщчтщн, ак менен каранын, жакшы жана жамандын карама-каршылыгы, тщбёлщк кщрёшщ турат. Жараткандын же оъ кщчтёрдщн кудурети менен жиберилген тщштёр не бир боло турган жакшылыктан кабар, же бир келе турган кырсыктан алдын-ала аян берсе, терс кщчтёрдён, шайтандан дейбизби, жёнётщлгён тщштёр кишини беймазага салып, пайдасыз нерселер кире тургандыгын айтышат.

Ал эми адамдын тщш кёрщщсщн иликтеген учурда америкалык окумуштуулар тщштщ акылдуу адамдар гана кёрёт деген жыйынтыкка келишкен. Мындай жыйынтыкты алар эки миъ кишини иликтеп чыккандан кийин гана чыгарышкан. Иликтёёдёгщ сурамжылоого катышкан адамдардын кёбщ тщш кёрбёстщгщн, же аны эстеп калбастыгын айтышкан. Ошондой эле адам канчалык интеллектуалдык жактан ёнщккён болсо, ал тщстщщ тщштёрдщ кёрёрщ да маалым болгон. Тщш кёрщщ учурунда адамдын мээси кщндщз келген маалыматты талдоого алат, кёп маселелерди чечет. Эгерде адам интеллектуалдык жактан ёнщкпёгён болсо, кайсы бир маселени чечщщ аракетин кёрбёйт. Аны кщнщмдщк турмуштан башка эч нерсе кызыктырбайт. Андыктан мындай адамдардын мээси “уйкуда” болгондуктан, тщштщ кээде гана кёрщшёт дешкен.

Кыргыз кёркём сёз ёнёрщн изилдёёдё тщш маселеси эмнегедир манастаануу илими менен гана байланыштырылып иликтенип келе жатат. Айталы дегенибиз, эмне щчщн акын-жазуучулар, комузчулар, сщрётчщлёр, дарыгерлер, усталар, ырчылар ж.б. менен байланышкан тщштёрдщ изилдёёгё болбосун. Менимче, ёз кесибинин мыкты чебери болууну дегдеген кёп кишилер мындай кёрщнщш-учурду башынан кечиришет.

Ёзщн кёрщп, ырын уккан адамдардын маалыматы боюнча, бизге белгилщщ болгон тёкмёлёрдщн башатында турган ак таъдай акын, залкар комузчу Арстанбек Буйлаш уулу дагы сёз болуп жаткан маселеден тышкары эмес. Дароо эле анын кёргён тщшщнён мисал келтирщщ менен сёзщбщздщ уланталы. Арстанбек биринчи мщчёл жашында (он эки, он щч жаш) орозо маалында тёмёндёгщдёй тщш кёрщп, таъ сщрщ ооз ача электе атасына айтат: “Атаке, кой четинде жатып тщш кёрдщм. Кош ёркёчщ баладай ак тёёгё минип алыпмын. Боз тёё чепкен экен щстщмдёгщ кийгеним. Ак дёбё жерге чыгып алыпмын. Ак комузду колго алып, чертип жаткан экенмин. Ак дёбёнщ тегеректеген казак, кыргыз калыъ эл черткениме тегиз ыраазы болуп, алкап, батасын берип жатыптыр” [1]. Тщштёгщ ак тёё, ак дёбё, ак комуз ёзгёчё кёъщл буруууга арзыйт. Анткени “ак” кёркём сёз каражаты ёзщнчё ёнщгщщ эволюциясы бар эпитет. Айрым учурларда аны кудай, теъир сёздёрщ менен катар коюп, синоним катарында “ак жалгасын” деп колдонуп келебиз. Акты ак деп атабастан, “кызыл”, “куу” тергегендигибиз жён жерден эмес. Ёъщ ак жаныбарлар жаратылышта сейрек кездешкендиктен, аларды ыйык тутабыз. Ошондой эле кылымдардан бери оозеки топтолгон тщш жоруунун щлгщлёрщнё же салттарына таянсак, тщшщндё тёёгё минип жщрщщ - жакшы жёрёлгё. Ага анык олуялардын ёзщ жёлёк-таяк болуп колдойт имиш. Анткени тёё - улук жаныбар. Ал эми тщшщндё тоого, дегеле, бийиктикке чыккан адам ёъщндё чоъ даражага жетет экен.

Арстанбектин бул тщшщнё атасы алгач анча маани бербегени менен, кийин ага атайын комуз чаптырып берген. Ал комуздун жасалышы жана жасаган уста туурасында жарыяланган тёмёндёгщдёй маалыматтар менен тааныштыра кетели. “Арстанбектин зээндщщлщгщ, тири карактыгы, айрыкча, ырга ыктуулугу, комузга шыктуулугу борбуюн кётёрё баштагандан билине баштады. Баласынын дээрин байкаган Буйлаш бий кадыр-колкосуна жылкы жетелетип, Алманбет деген устага боз щйдщн уугунан улаштырып, зарылдыгына жараша турнабайдай узартып же кыскартып ала тургандай, кулагына кщмщш чегертип, черткенде добушу бийик, кщщгё элпек, атайын Арстанбек щчщн комуз чаптырып берет” [2]. “Белимдеги аштама комузду алып, узартып (тщзётщп), кщщлёп алып, салмактуу кщщлёрдён бирди черттим...” [3],-деп Арстанбек ёзщ Талып Молдого айтып бергени бар. “Моъолдор Айтымбет уста кёбщнчё комуз чапкан чебер уста болгон

экен. Бул уста да Акшыйрак менен Кёл ортосун жердеп, Бойлош бий менен канатташ кёчщп-конуп жщргён. Бул уста бир жылы Бойлош менен айыл конот. Кщндёрдщн бири Айтымбет уста бир топ киши менен Бойлоштукуна тщштёнщп отурушат. Сыйланып кымыз ичип отурган Айтымбет устага Бойлош мындай дейт: "Тиги биздин салбар токолдун уулуна Кызырдын батасы аян болгон белем. Ошого бир комуз чаап берсеъиз кантет? Айтымбет уста щйдщн щч уугун сууруп алып эшикке чыгып кетет. Эт чыгарып жаткан маалда уста турнабайдай суурулма бир сонун комуз жасап келип, Бойлоштун колуна берет"[4]. Аты аъызга айланып, дёётщ колдогон уста чапкан "бщктёмё" же "турнабайдай суурулма" анан калса какырап кургаган ууктан жаратылган ал комуздун жасалышы, колдонулушу эмдигиче бизге сырын ача электиги кызыгууну жаратып, тереъдеп иликтёёгё муктаж болуп келет. Материалдык эмес, руханий баасы ётё жогору турган, дщйнё элдеринин эч биринде кездешпеген элибиздин жоголуп кеткен мындай кайталангыс музыкалык аспабын калыбына келтирщщбщз кажет. Ошондой эле жогорудагы маалыматтарда Тазабек Саманчин Айтымбет, Асан Кайбылдаев Алманбет деп жаъылыш берип жаткан ал устанын ысымы Аймамбет. Анын тукумдары азыр Нарын районунда жашашат жана эски устаканасынан эмдигиче барскан-балканын дёёшёдён чыккан щндёрщ угулуп турат деп ишенишет. Биз да ал жерде бир канча жолу болуп, Аймамбет устанын ёзщ колдонуп жщргён, сабы данакерленип жасалган аттишин кёргёнщбщз бар. Анын колунан чыккан кёп эле зергер буюмдар сакталып калыптыр. Жергиликтщщ элдин сёз баккан аксакалдарынын бири Барктабасов Шаршеден ал туурасындагы кёп эле баяндарды уктум. Айрымдарын жаза кетели.

Нарында кыш узак дагы, абдан суук дагы болору белгилщщ. Ошондой кщндёрдщн биринде эригип отурган Аймамбет уста катуулугу мщйщздёй болуп тоъуп, чокмороктошкон уйдун жампасынан келишкен бир ээр чаап, зымпоочтоп даяр ээрлердин катарына кошот. Аталган ёрёёндщн чоъ бир байынын кёпкён баласы аларман болуп келип, дал ошол ээрди тандап калат. Уста ага каршы болуп, башкасын сунуштаса, кёзщ тщшщп калган неме кёёшёрщп болбойт. Акыры ал тёмёнкщ тёрт сап ырды ээрге кошуп туруп бериптир:

Аймамбет чапкан ээрсиъ,
Щч ай, токсон минерсиъ,
Щч ай токсон ёткён соъ,
Кайдан алдым дээрсиъ.

Бул ээр анан аяз чилдеде кадимкидей токулуп колдонулуп жщрщп, кщн жылыганда гана ырдагы табышмактын жандырмагы чечилип, айтылган кеп туура чыккан экен. Мындан Аймамбеттин чебер усталыгын эле эмес, анын акындыктан алыс эмес жамакчы дагы экендигин байкоого болот.

Бул чакан макалада биз тщш кёрщщ маселесин бир эле манастаануу илими чектебестен, кеъири чёйрёдё изилдёё керек экендигин айткыбыз келди. Маселен, Т.Сыдыкбеков ёзщнщн ёмщрщ, чыгармачылыгын тщш менен байланыштырып жазып калтырган. Бщгщнкщ кщндё сатыкта турган китептердин арасында тщш жоруунун ыкмаларын дейбизби же эрежелерин дейбизби, тщшщндщргён китептер кёп эле кезигет. Демек, мындан биз тщш жоруу маселесинин азыркы учур щчщн деле ёз маанисин жогото электигин, коомчулук тарабынан суроо талап бар экенигин кёрсёк болот.

Адабияттар:

1. Саманчин Тазабек. Арстанбек. Китепте: Арстанбек. Тщзгён: Б.Кебекова. -Бишкек, 1994.

2. Асан Кайбылда уулу. Арстанбек комузчу. Китепте: Асан Кайбылда уулу. Кщщ баяны. -Бишкек, 2000.

3. Кол жазмалар фонду №300.